

САВРЕМЕНЕ ТЕОРИЈЕ ЧИТАЊА

Предмет рада је анализа и систематизација једне од дискутабилних методолошких оријентација у науци о књижевности – савремених теорија читања. Како наведени проблем у контексту наше науке о књижевности, али и шире, није био предмет студије која ће прецизно, јасно и аргументовано указати на афирмацију (временско одређење), дијахронијски развој и опсег савремених теорија читања, ова студија се усмерава управо ка поменутиим проблемима. Сразмерно комплексности теме, у овом раду се указује на специфичност савремених теорија читања у односу на остале методолошке оријентације у проучавању књижевности, те на њихов допринос методологији науке о књижевности.

Кључне речи: теорије читања, савремене теорије читања, енкодирани читалац, емпиријски читалац

1. Ка савременим теоријама читања

Теорије читања спадају међу дискутабилније методолошке оријентације науке о књижевности јер до данашњих дана међу проучаваоцима овог корпуса није успостављен консензус ни када је у питању опсег, нити временско одређење и методолошки оквир теорија читања. Стога се одређење границе између класичних и савремених теорија читања као проблем који смо истакли насловом чини још комплекснијим.

Један од узрока перманентне флексибилности када је у питању корпус теорија читања јесте приступање овој методолошкој оријентацији у најширем значењу речи – кроз успостављање синонимске релације између процеса читања и интерпретације, о чему, већ у контексту српске науке о књижевности, сведочи на стотине радова о „читању“ традиције, поетике једног или више писаца, те „читању“ одређеног проблема у контексту датог књижевног дела, а да не помињемо разна савремена „читања“ дела ранијих епоха.² Стога ћемо на почетку рада истаћи да појам

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

² Уп. Бојан Чолак, „Ка поетици Владислава Петковића Диса: ново читање *Разумљиве песме*“ (*Летопис Матице српске*, год. 180, књ. 474, св. 5, 2004, стр. 717–724), Сава

читања, односно теорије читања сагледавамо кроз уже значење ове речи – као методолошку оријентацију са прецизно одређеним тежиштем истраживања и „алатима“; дакле, као теорију у чијем је фокусу опис процеса читања са нагласком на интеракцији између читаоачеве улоге уписане у текст књижевног дела и на активностима емпиријског читаоца током поменутог процеса, које се крећу од „оживљавања“ света датог текста, до активног читања као превазилажења празнина у наративу и успостављања семантичких релација између актуелизованог и неактуелизованог дела „приче“. Током описа процеса читања узимамо у обзир његову прагматичку димензију, прецизније сазнајни и естетски ефекат/учинак наратива на читаоца у/током/након процеса читања. Сужавање, односно прецизирање семантике појма теорија читања нимало не решава остале проблеме, у првом реду временско одређење ове методолошке оријентације.

2. Афирмација теорија читања (зачеци)

У најширем значењу, теорије читања као методолошка оријентација конституисане су у антици, прецизније унутар тадашње поетике³ и реторике као дисциплина проучавања књижевности и прозних нелитерарних форми (беседа). Разматрања вештина уверавања и наговора речима, што је био предмет Кораксове, Тисијине, Горгијине⁴ реторике (5. век пре нове

Дамјанов, *Апокрифна историја српске (пост)модерне: ново читање традиције 2* (Београд: Службени гласник, 2008), Бојана Стојановић Пантовић, *Распони модернизма: упоредна читања српске књижевности* (Нови Сад: Академска књига, 2011), Оливера Жижовић, „Филигранско стваралаштво Драгана Стојановића: једно читање романа *Уредник од искуства*“ (*Свеске*, год. 25, бр. 11, 2014), Marina Šimáková Speváková, „Ако је време већно присутно: паралелно читање приповедака Milorada Pavića i Vičazoslava Hronјеса“ (*Polja*, год. 50, бр. 431, 2005, стр. 128–144.). С друге стране, на теорије читања као на методолошку оријентацију својим насловима алудирају *Постструктуралистичка читанка: нова читања* (2003), аутора Зденка Лешића и *Фигуре читања* ауторке Снежане Милосављевић Милић (Београд: Службени гласник, 2013.).

³ Тако Платон (и касније Хорације) привилегованим аспектом рецепције сматра сазнање, док Аристотел поменутом проблему приступа из аспекта сазнања, уживања и инвенције. Псеудо-Лонгин се у спису *О узвишеном* усмерава ка активностима рецепцијената у сусрету са уметничким делом, преваходно ка уживљавању које је, слично Аристотеловој концепцији, и овде више од пуког уживања и уживљавања и укључује критичко промишљање.

⁴ Први антички реторичари размотрили су готово све кључне проблеме ове дисциплине: дефиницију беседе, циљ беседе, беседничке жанрове, начин организовања текста беседе (садржај и форму), стилове беседа, звучну организацију беседе, делове ораторског говора, међузависност чинилаца садржаја (*ethos, logos, pathos*) и ефеката беседе (уверљивости и сазнања).

ере), Платонових дијалога (нарочито *Федра*), Аристотелове *Реторике*, Теофрастовог списка *О стилу*, те Квинтилијанове *Обуке беседника (Образовања говорника)*, самим тим што за предмет анализе имају говор и мисли – по Аристотелу (1982: 42) саставне делове заједничке беседништву и „песништву“, дала су значајан допринос теоријама о читаоцу (у античко време – слушаоцу) и о начинима (стратегијама) читања у циљу успешнијег преношења ораторовог искуства на слушаоце, те убеђивања слушаоца у вероватност, уверљивост и сазнајни аспект онога о чему се беседи. Дакле, теорије читања као методолошка оријентација „живе“ од антике, а у данашње време (другој деценији двадесет и првог века) виталније су него икада.

У историји теорије књижевности, процес читања и статус читаоца ни након античке поетичке и реторичке мисли није заобилажен у значајним методолошким оријентацијама.⁵ Унутар руског формализма, кроз читање као продужену перцепцију и онеобичавање, и паралелно са руским формализмом – кроз феноменологију, теорије читања показују се незаобилазним проблемом чак и када је дата методолошка оријентација фокусирана на потпуно супротни пол (дело као затворену и довршену форму) у односу на читаоца као једног од видова контекстуализације дела; у случају руског формализма, то је иманентизам. Како свеколико омеђити нешто у чијој је бити семантичка лепеза⁶ и које, поред тога

⁵ Иако смо се определили за разматрање историје појма *читање* унутар методолошких оријентација науке о књижевности, напомињемо да се историјат овог проблема може сагледавати и из других аспеката – историјског, културолошког, социолошког и др. Једно од значајнијих истраживања историје читања из поменутих аспеката извршио је Алберто Мангел. Његова *Историја читања* (1996) разматра процес и начине читања разних врста писаних споменика у различитим временима, на различитим континентима и од стране читалаца другачијег социјалног статуса. Мангел се у поменутој *Историји* дотиче и видова и функција читања, додуше, у релацији са културом и друштвом којем конкретан читалац припада. Тако се у *Историји читања* могу наћи полемике у вези са читањем у кревету, за столом, јавним или читањем у себи, при чему се аргументација у вези са сваким од наведених положаја читаоца и начина читања изводи из културолошког угла. Сам чин читања Мангел одређује као симболичку везу посебне врсте између читаоца и књиге. У историји друштва и културе, Мангел као значајан ефекат процеса читања издваја чулно уживање, док најзначајнијим функцијама процеса читања, посматрано из социјалног аспекта, сматра стицање интелектуалног богатства, образовања, друштвеног статуса и др.

⁶ Уп. „**читати**, -ам несвр. 1. *распознавати слова у писаном или штампаном тексту (изговарајући или не изговарајући), прелазећи очима преко онога што је написано или наштампано разумевати садржину прочитаног текста; изговарати гласно оно што је написано или наштампано држећи текст у рукама или говорећи напамет, декламовати, рецитовати [...]* уметнички, с емоцијама, с патосом; 2. *Излагати, предавати, објашњавати [...]* а. *распознавати знакове и разумевати њихово значење.* б. *Фиг. Схватати и погађати нечије мисли, осећања, жеље, намере и сл. (по неким спољним знацима или кретањима); [...]* в. *погађати оно што ће се догодити на основу одређених*

што прожима остале методолошке оријентације у исто време, парадоксално корелира и паралелно егзистира са њима? Оваквих покушаја је било у књижевнотеоријским разматрањима. Тако структуралисти појам *читање* сагледавају у значењу интерпретације и/или описа структура⁷ које омогућавају и усмеравају читаочево искуство са наративом; Вејн Бут, представник реторичке теорије читања – као разумевање и/или надразумевање⁸; Умберто Еко читање сагледава кроз интерпретацију и „коришћење“ текстова⁹, Волфганг Изер као интеракцију између текста и читаоца, док посткласични теоретичари читања овај феномен сагледавају са аспекта читаоцевог *искуства* са текстом, урањања у текст, кроз етичку или емпатичку функцију наративних стратегија текста. Даћемо општији коментар на разне покушаје систематизације и класификације теорија читања. Као прву научно и методолошки утемељену теорију читања издвајамо феноменолошку¹⁰, што је, заправо, општи став свих аутора који су разматрали теорије читања. Међутим, феноменолошка теорија читања није само обележила почетак теоријски и методолошки освешћенијег интересовања за процес читања, концепт и улогу читаоца у том процесу, већ је у данашњем времену мисао водиља и заједничка нит комплексног система теорија читања до којег је довело отварање нараторолошких истраживања ка постигнућима психологије, когнитивних теорија, неуробиологије¹¹, метода студија културе и др. о чему оп-

појава или знакова: [...] читати домишљајући се ономе што писац није до краја рекао или што је хтео прикрити...“ (ВУЈАНИЋ 2007: 1518).

⁷ Структурализам се, заправо, усмерава ка читаоцу уграђеном у текст, односно ка опису објективних текстуалних сигнала који усмеравају процес читања. Сходно својим методолошким поставкама, структуралисти читаоца виде као функцију текста.

⁸ Дихотомију *разумевање/надразумевање* као операције читања Вејн Бут објашњава на примеру бајке о три прасета. Операцијама разумевања припадају питања о развоју приче и хронологији догађаја приказаних у бајци, о типским ликовима, наравоученију, док низ питања у вези са друштвеним и културним контекстом у којем се негују варијанте бајке о три прасета, о тријадним схемама, структури породице, сексуалним импликацијама димњака и сл. проширују контекст интерпретације, односно припадају надинтерпретацији поменуте бајке.

⁹ У односу на читање као *коришћење* које се, по Еку (2003: 17), удаљава од интерпретације, а приближава виду личног сањања над текстом, тумачење текста подразумева потврду читаоцевог „нагађања“ на основу текстуалне кохеренције.

¹⁰ У контексту феноменологије, највећи допринос развоју теорија читања налазимо у Ингарденовом концепту активног читања који обухвата следеће операције: селекцију информација, „синтетичуће објективисање“, конкретизацију, те конституисање естетског пола дела (сазнавање књижевног уметничког дела) као резултат процеса активног читања. Опширније в. ИНГАРДЕН 1979: 54–79.

¹¹ У корелацији са неуробиолошким експериментима поједини теоретичари читања успели су да скенирају промене у читаоцевом мозгу током помног, индивидуалног читања у себи, неометаног спољашњим сензацијама; готово феноменолошког читања.

ширније пишемо у одељку „Теорије читања након 1980. године“. Као друга метода кључна за даљи (и дубљи) развој теорија читања издваја се теорија рецепције, афирмисана 60-их година 20. века у немачким и пољским универзитетским центрима. Допринос ове теорије у односу на феноменолошки (уопштенији, апстрактнији) опис процеса активног читања налази се у већем усмерењу ка интеракцији емпиријског читаоца са текстом и уграђеним стратегијама читања (касније обухваћених појмом имплицитног читаоца). Уједно, теорије рецепције су процес читања отвориле ка књижевној историји, те су настојале да осветле ланац рецепција одређеног књижевног дела и њихову међузависност од књижевноисторијских епоха и друштвених, културних и политичких услова датих времена. Такође, теорије рецепције отвориле су пут ка залихама читаоачевог искуства (књижевног, друштвеног, личног) као оквира (хоризонта) који предиспонира читање и самим тим значајно усмерава процес рецепције. Међутим, паралелно са развојем теорија рецепције, кључни концепт енкодираног читаоца (наратора) афирмише се у дијаметрално супротној методолошкој оријентацији – структурализму док, у односу на теорије рецепције, читаоачевом доживљају текста више бивају окренуте чикашке реторичке теорије читања од Р. С. Крејна (Ronald Salmon Crane), преко Вејна Бута, па надаље.

3. Ера теорија читања: 70-е године 20. века

Кључна методолошка оријентација у чијем је фокусу процес читања (углавном емпиријски, лични, трансактивни), доживљај датог текста и опис читаоачевих реакција (одговора, одзива) на текстуалне сигнале, јесте критика читалачког одговора, афирмисана у ери теорије рецепције, а паралелно са структуралистичким поставкама у проучавању књижевности. Заправо, критичари читалачког одговора, током проучавања процеса читања и концепта читаоца, и сами су пролазили кроз феноменолошку, формалистичку и рецепционистичку фазу. И таман да одахнемо, мислећи да ће две систематизације критике читалачког одговора из 1980. године¹² дати прецизан одговор на питања постављена на почетку овог рада, наишли смо на нов проблем: Џејн Томпкинс свој зборник о критици читалачког одговора конципира хронолошким редом, од формалистичких теорија које разматрају природу и статус концепта читаоца, до постструктуралистичких, при чему ипак остаје усмеренија на радове

¹² Ово се односи на два зборника о критици читалачког одговора (*Reader-Response Criticism: From Formalism To Post-Structuralism* и *The Reader In The Text: Essays on Audience and Interpretation*) уреднице Џејн Томпкинс, односно Сузан Сулејман и Инге Кросман, оба из 1980. године.

критичара читалачког одговора, док Сузан Сулејман и Инге Кросман, настојећи да укажу на методолошки плурализам теорија читања, користе већ постојеће поделе ширег корпуса методолошких оријентација, те наводе социолошку, реторичку, структуралистичку, деконструктивистичку теорију читања. Џејн Томпкинс нас у предговору зборника који је уредила још једном враћа на античке теорије што је, уједно, и аргумент више у прилог нашем запажању о антици као изворишту теорија читања, али и додатни проблем при одређењу ужег временског оквира теорија читања јер, ако је једна од „савремених“ теорија читања њена реторичка оријентација, шта је то што је, осим времена афирмације, разликује од античке реторике?

У настојању да укаже на границу класичних и савремених теорија читања, одређенији је Миодраг Радовић у темату „Савремене теорије читања“ часописа *Књижевна критика* из 1989. године. Међутим, посматрајући садржај поменутог темата, закључујемо да је Радовић појам савремених књижевних теорија посматрао као синоним појму *критика читалачког одговора*. Ни аутор одреднице „теорије читалачких одговора“ *Прегледног речника компаратистичке терминологије у књижевности и култури* (ПОПОВ 2012: 374–376) у сагледавању теорија читања не иде даље од корпуса означеног тематом са краја 80-их година, односно својом монографијом *Ослобођени читалац* (1993). Налазећи тежиште савремених теорија о читању у концепту ослобођеног читаоца, Јован Попов је 1993. године истоименом монографијом донео преглед методолошких поставки теоретичара који су значајно допринели савременим теоријама читања, а као прве значајне издвојио је структуралисту – постструктуралисту Ролана Барта и семиотичара Умберта Ека, док се попис осталих значајних теоретичара исцрпљује навођењем имена теоретичара читалачког одговора (Волфганга Изера, Стенлија Фиша, Нормана Холанда, Дејвида Блича).¹³

Аутори *Ротлицове енциклопедије наративне теорије* (*Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, 2008) у вези са процесом читања издвајају следеће одреднице: критику читалачког одговора (*Reader-*

¹³ Ера читалачког одговора доноси један од најзначајнијих концепата читалаца афирмисаних унутар теорија читања: *имплицитног читаоца* Волфганга Изера. Сам концепт је комплексан јер је, током вишедеценијског истраживања процеса читања које је вршио Волфганг Изер, у више наврата био модификован. На значај овог концепта указује пре свега његова виталност (незаобилазан је у глосаријима и студијама о читаоцу), али и његова апликативност: концепт имплицитног читаоца узима у обзир и текстуалне сигнале, и читаочеву активност у енкодираној улози, те се процес читавања овде своди на минимум. Поред концепта имплицитног читаоца, значајни интерпретативни методи (савремених) теорија читања јесу ауторска публика (уз наративну публику обухваћена појмом реторичког читаоца), уроњени читалац, неприродни читалац и емпатични читалац.

Response Theory), реторичке приступе наративу (*Rhetorical Approaches to Narrative*), урањање (*Immersion*), социолингвистички приступ наративу (*Sociolinguistic Approaches to Narrative*), социолошки приступ књижевном наративу (*Sociological Approaches to Literary Narrative*), теорију говорних чинова (*Speech Act Theory*) и, спорадично, процеса читања дотичу се у одредницама посвећеним когнитивној наратологији, дигиталним наративима и интерактивношћу. Иако интенција аутора поменутих енциклопедије није оцртавање линије развоја теорија читања, издвајањем поменутих одредница имплицитно је указано на чворишта поменутих теорија – теорију рецепције, критику читалачког одговора као врхунца и, из данашње перспективе можемо рећи прекретнице у даљем развоју теорија читања, потом на теорију говорних чинова која је у основи потоње теорије читања Волфганга Изера, социолингвистички и социолошки аспект теорија читања ка коме су били усмерени Дејвид Блич и Стенли Фиш, на реторички аспект наратива који, сходно својим методолошким поставкама, имплицира присуство читаоца као елемента неопходног за истраживање учинка наратива, те на когнитивне теорије наратива које више него икада у односу на своју класичну, наратолошку фазу, бивају усмерене ка процесу читања, улози и статусу читаоца у овом процесу. Такође, дијахронијски анализирајући само схватање појма *наратив* које се, од класичне до посткласичне фазе, померало ка условима, својствима и степену наративности, Џејмс Фелан (2006: 31–33) је указао на постепено и поступно консолидацију двеју методолошких оријентација усмерених ка истраживању карактеристика наратива и ка његовој прагматичној страни, учинку и ефекту у/током/након процеса читања. Прецизније, у домену методолошке оријентације коју заступа Џејмс Фелан – реторичке теорије наратива, прекретница ка поменутој консолидацији, када су у питању наратолошке теорије, јесте указивање на вишеслојност наративне комуникације која је, идући даље од релације наратор – наратер, у себе инкорпорирала и релацију емпиријски аутор – имплицитни аутор – имплицитни читалац (ауторска публика), где последњи концепт укључује и у текст уписану улогу читаоца, и начин њене реализације у процесу читања. Дакле, након 1980. године, теорије читалачких одговора нема као засебне методолошке оријентације, али се њене тековине итекако уочавају у разним постструктуралистичким оријентацијама; примера ради, тековине социолошки усмерених теорија читања евидентне су у деконструкцији, постколонијалним студијама, феминистичкој критици, квир теорији и др., док се психоаналитичка оријентација критике читалачког одговора даље развила кроз когнитивноратолошке теорије. Уливши се у посткласичну теорију наратива, теорије о читању су још једном потврдиле своју перманентну присутност у методологијама проучавања

књижевности и подвукле да је прагматички аспект наратива и проблем читаоца незаобилазан при анализи наратива и ван књижевних оквира.

Посебан проблем у контексту теорија читања тиче се корпуса писаца коју су, било експлицитно (есејима, књижевнонаучним радовима, интервјуима), било имплицитно (инсистирањем на одређеним стратегијама читања својих романа) значајно допринели не само развоју теорија читања, већ и указивању на конкретне активности које се током процеса читања изискују бар од конкретне читалачке групе, на примеру одређеног дела.¹⁴

4. Теорије читања након 1980. године

У периоду експанзије теорија о читалачком одговору (70-е године 20. века), наратологија¹⁵ је тек била конституисана као метод у проучавању књижевности. За разлику од иницијалног кретања наратологије и теорија читања одвојеним путевима – ка тексту и ка читаоцу, наратолошка истраживања се 80-их и 90-их година 20. века више него икада у историји овог метода приближавају интеракцији текста и читаоца. Наратолошки заокрет¹⁶, данас општеусвојена ситагма, поред тога што семантички покрива интересовање наратологије за нефикцијске и ненаративне текстове, те за шире поље друштвенохуманистичких и природних наука одакле обogaђује свој методолошки корпус¹⁷, такође имплицира заокрет ка читаоцу и теоријама читања. Стављајући нагласак на читаочев доживљај и искуство наратива, те из овог угла преосмишљавајући своје класичне концепте, савремена (посткласична) наратолошка истраживања у потпуности су прешла у поље теорија читања. Заправо, посткласична наратологија, односно наратологије¹⁸, нарочито њихова реторичка и ког-

¹⁴ Илустрације ради, у овом контексту истражен је писац Милорад Павић у студији „Павићева теорија читања“ (БОЈАНИЋ ЂИРКОВИЋ 2015: 163–176).

¹⁵ Манифестом наратолошког метода у проучавању књижевности сматра се текст Ролана Барта „Увод у структуралну анализу прича“ (1966).

¹⁶ О наратолошком заокрету и посткласичној фази наратолошких истраживања опширно су писали Џејмс Фелан (2006: 1–32), Милосављевић Милић (2013: 11–19; 2015: 483–504, 2016), Дејан Милутиновић (2014: 358–369), Јелена В. Вуловић (2015: 533–552).

¹⁷ Ово се односи на преузимање метода студија културе, феминистичких студија, новог историзма, али и метода когнитивне психологије, когнитивне лингвистике, неуробиологије и др.

¹⁸ Године 1999. Дејвид Херман доноси генеалогiju истраживања која су значајно допринела еволуцији наратологије, односно искораку класичне наратологије ка мултидисциплинарности. Стога, желећи да истакне уочени плуралитет наратолошких анализа које су се показале плодноним не само за проширење метода и интересовања класичне наратологије, већ и за њено методолошко освежење, Дејвид Херман (1999)

нитивна оријентација, са пуним правом могу се синонимично одредити као теорије читања.¹⁹

Да се наратологија приближила теоријама читања потврђује и редефинисање самог појма наратив у *наративност*²⁰, чиме је акценат стављен на својство наратива, а да би се о њему могло расправљати неопходан је емпиријски, читаочев угао гледања; заправо, неопходно је преусмерење ка интеракцији са текстом. Преусмерење ка читаоцу у контексту посткласичних наратолошких студија имплицира „релацију између приче коју читаоци тумаче и контекста унутар ког се прича тумачи“ (HERMAN 2004: 211). На трагу рецепционистичких теорија, посткласични наратолози сматрају да разумевање конкретног наратива почива на узајамном садејству базичних људских искустава (оквира и скрипти које прича активира), и правила поступка обликовања наратива који се више не односе само на поступак конкретног наратива, већ и на жанровски оквир.²¹ Тако Херман (2004: 16) издваја сет локалних и глобалних стратегија за изградњу и разумевање света приче: *микродизајн* као способност гру-

---

уводи термин *наратологије*. Овим се уједно имплицира интересовање овог метода за различите аспекте наратива; примера ради, наратолошка истраживања која преузимају проблеме и методе настале у окриљу феминистичких студија, истражују начин на који род/пол модулира продукцију и процесуалност прича, реторички наратолози истражују наратив као комплекс реторичких трансакција између аутора, наратора и различитих врста публике, или је пак у средишту наратолошких истраживања артифицијелна интелигенција, хипертекст, свет приче (*storyworld*) – нарочито његов виртуелни домен, што је предмет истраживања когнитивне наратологије.

¹⁹ Један од кључних искорака когнитивне наратологије као савремене дисциплине која представља даљи развој класичне наратологије С. М. Милић (2014: 19) види у премештању фокуса са текста и његових стратегија на читаоца и процес његовог менталног мапирања (као когнитивног аспекта рецепције), не више приповедног текста, већ „света приче“. Овакав закључак имплицира се у уводном поглављу монографије *Виртуелни наратив* ауторке Снежане Милосављевић Милић (2016: 7–19), те у раду „Крв је опет крвава – повратак емоцијама у когнитивној наратологији“ исте ауторке (МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2016б: 11–17).

²⁰ Између осталог, под наративношћу се подразумева степен у коме одређени текст (али и невербални материјал – слика, музика) поседује наративна својства. Унутар оваквог скаларног приступа наративу, наратолози различито одређују својства наративности; примера ради, Мари-Лор Рајан своју скаларну концепцију наративности заснива на неколико димензија: просторној (наратив мора да говори о свету насељеном индивидуама), временској, менталној (неки од учесника у свету приче морају бити интелигентна бића и поседовати духовна својства), прагматичкој (прича мора имати неко значење за реципијента) (нав. према МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2016: 16), а степен наративности пропорционалан је присуству наведених параметара према њиховој важности. С друге стране, Моника Флудерник тежиште наратива ставља на искуственост, односно основну функцију наратива налази у размени људског искуства, те из овог угла степенује наративност текста.

²¹ Уп. ЈАУС 1978: 64–65.

писања информација из текста у стања, догађаје, акције, препознавање улога учесника у свету приче²², те његову конкретизацију кроз оквире и сценарија, а потом *макродизајн* као ширу контекстуализацију света приче не само у домену просторних и временских аспеката наратива, већ и у домену читаоачевог искуственог (културног, друштвеног, психолошког) оквира. Окретање наратологије ка читаоцу потврђено је и истраживањима усмереним ка наративном потенцијалу као могућности садржаних у тексту које значајно усмеравају активирање читаоачевих скрипти, „bez obzira na tip medijacije, ili (ne) postojanje autorske intencije.“ (МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2016: 16). Према Волфу Шмиду (2016: 777), синтагма *наративни (приповедни) потенцијал (tellability)* подудара се са догађајношћу као својством наратива које подлеже градацији, а она се мери преко критеријума релевантности (промена стања треба да буде од значаја за наративни свет), непредвидивости (промена треба да буде неочекивана), узастопности (промена треба да остави последице у начину размишљања и понашања субјеката у наративном свету на које се односи), иреверзибилности и непоновљивости. Од наведених критеријума приповедног потенцијала, релевантност и непредвидивост у директној су зависности од реалних читалаца: „реални читаоци могу да имају сопствене представе о релевантности које не одговарају концепцијама фиктивних и подразумеваних инстанци, а да не говоримо о томе да оцене које се преносе путем реалног аутора, апстрактног аутора, ликова или реалних читалаца у одређеној епохи, могу у потпуности да се разликују од оцене коју дају реални читаоци каснијих епоха.“ (ШМИД 2016: 778) Такође, читаоци и протагонисти непредвидивост могу да перципирају на различите начине, те „оно што је за протагонисту неочекивана промена стања, за искусног читаоца може да представља у потпуности карактеристичну црту жанра или одређене књижевне традиције, то јест она може да одговара 'скрипти' којим се руководи читалац.“ (ШМИД 2016: 779) Овим још једном потврђујемо да се посткласична наратологија у потпуности окренула ка контексту – условљености наратива социјалним и вредносним оквиром који одређује норме и очекивања, односно ка читаоцу као носиоцу (репрезенту) поменутих оквира.²³

²² Синтагма *свет приче* односи се и на свет приче (експлицитно или имплицитно) евоциран различитим врстама наратива, и на оквире и сценарија евоциране наративом који су део когнитивних залиха писца и читалаца. Нав. према МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2016: 233.

²³ Наравно, овоме треба додати и сагледавање наратива (односно наративности) у контексту општеприхваћених социјалних норми и вредности епохе у којој аутор живи, или коју приказује, а потом и концепцију догађаја у разлитим жанровима или књижевним правцима који имају своја карактеристична виђења „догађаја“. Нав. према: ШМИД 2016: 779–780.

Компарирањем теорија читања с краја 20. и почетком 21. века са критиком читалачког одговора као првом методолошком оријентацијом у потпуности усмереном ка читаоцу, уочавамо њихову комплементарност: док је критика читалачког одговора процес читања истражила из књижевног и емпиријског угла, посткласичне наратолошке теорије окренуле су се ка научној страни процеса читања – психолошким и неуробиолошким експериментима. С друге стране, оно што и даље значајно приближава временски различите половине теорија о читању јесте њихов подједнак интерес за читаочев емотивни ангажман и естетску димензију наратива као резултате читања. Недостатак и једних, и других студија о читању и даље остаје парцијалност њихових решења, те субјективност јер се већина поменутих студија ослања на лична искуства истраживача са наративним текстовима.

Закључак

Ако се, на послетку, вратимо питањима постављеним у уводном делу, можемо истаћи следеће закључке:

1. Шире гледано, теорија читања је перманентно савремена свим осталим методолошким оријентацијама, почев од антике где бивствује унутар поетике и реторике, преко руског формализма коме опонира и феноменологијом, и оним делом формалистичке оријентације усмерене ка техникама и учинцима онеобичавања, па до посткласичних наратолошких истраживања где је готово неодвојива од когнитивних, афективних, реторичких, социолошких и др. приступа наративу.
2. Временски, теорије читања конституисане су у антици, а врхунац у свом развоју као самосталне методолошке оријентације доживеле су у ери критике читалачког одговора, 70-их година 20. века.
3. Након критике читалачког одговора, прецизније – након 1980. године када јењавају истраживања усмерена ка опису читалачког одговора (одзива, реакције) као засебне методолошке оријентације, теорије читања не егзистирају засебно; иако бивају осавремењене методама посткласичних наратолошких истраживања (нарочито оним која при експерименталној анализи користе најсавременија технолошка достигнућа), питања која су у њиховом тежишту иста су од антике, до данашњих дана: опис процеса читања и читалачке реакције (ефекта, учинка наратива). Стога, парадоксално, осавремењеност метода истра-

живања (скенирање промена у читаочевом мозгу током процеса читања) не имплицира осавремењавање питања која теорије читања разматрају.

4. И, најзад, ни консолидација са методама посткласичних нараторолошких истраживања није умањила парцијалност, емпиризам и, у значајној мери субјективност теорија читања као методолошке оријентације.

Перманентно савремене, перманентно осавремењаване, теорије читања ипак имају неколико значајних момената – прекретница: то су, свакако, феноменолошка теорија читања, теорија рецепције, реторичка теорија читања (наратива) и критика читалачког одговора где су питања у вези са процесом читања, статусом и улогом читаоца у том процесу средишња. Остале методолошке оријентације ова питања третирају секундарно. Потом, сходно томе што је концепту енкодираног читаоца највећи допринос дао структурализам, односно нараторологија као његова грана, можемо закључити да је, парадоксално, и овај иманентан метод у проучавању књижевности један од чворишта теорија читања. Оно што из данашње перспективе можемо констатовати, то је кружна линија развоја теорија читања од феноменологије 20-их година 20. века, до феноменолошки усмерених теорија двадесет и првог века. Међутим, тај круг је ништа друго до херменеутички јер истраживача непрестано позива на сагледавање теорија читања као целине кроз делове које баштине готово све методолошке оријентације, од антике до данас, а које, с друге стране, теорије читања само пабирче.

Цитирана литература

- АРИСТОТЕЛ 1982: Аристотел. *О песничкој уметности*. Београд: Рад, 1982.
- БОЈАНИЋ ЂИРКОВИЋ 2015: Бојанић Ђирковић, Мирјана. „Павићева теорија читања“, *Језик и књижевност у контакту и дисконтакту: тематски зборник радова* (ур. Бојана Димитријевић). Ниш: Филозофски факултет, 2015, стр. 163–176
- ВУЈАНИЋ 2007: Вујанић М. и др. „Читање“, *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска 2007, 1518.
- ВУЛОВИЋ 2015: Вуловић, Јелена. „После Женета: фокализација у очима посткласичне нараторологије“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ.63, св. 2, 2015: стр. 533– 552.
- ЕКО 2013: Eko, Umberto. *Šest šetnji kroz narativnu šumu*. Prevod Lazara Macure. Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2003.
- ИНГАРДЕН 1971: Ингарден, Роман. *О сазнавању књижевног уметничког дела*. Београд: СКЗ, 1971.

- ISER 1978: Iser, Wolfgang. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. London and Henley: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- JAUS 1978: Jaus, Hans Robert. *Estetika recepcije*. Prevod Drinke Gojković. Beograd: Nolit, 1978.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2014: Милосављевић Милић, Снежана. „Виртуелна претприповест и феномен урањања“, *Philologia Mediana*, год. VI, бр. 6, Ниш: Филозофски факултет, 2014: стр. 17–39.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2015: Милосављевић Милић, Снежана. „Когнитивна наратологија“, *Књижевна историја*, XLVII br. 155, 2015: стр. 11–23.
- MILOSAVLJEVIĆ MILIĆ 2016a: Milosavljević Milić, Snežana. *Virtualni narativ: ogledi iz kognitivne naratologije*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2016.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2016б: Милосављевић Милић, Снежана. „Крв је опет крвава – повратак емоцијама у когнитивној наратологији“. У: *Емоције у култури Срба и Бугара*, зборник радова (ур. Данијела Поповић). Филозофски факултет: Ниш 2016, 11–17.
- МИЛУТИНОВИЋ 2014: Милутиновић, Дејан. „Посткласична наратологија“, *Свет у књижевности – књижевност у свету, тематски зборник радова* (ур. Бојана Димитријевић). Ниш: Филозофски факултет, 2014, 358–369.
- ПОПОВ 1993: Попов, Јован. *Ослобођени читалац*. Нови Сад: Матица српска, 1993.
- ПОПОВ 2011: Попов, Јован. „Теорије читалачких одговора“, *Прегледни речник компаратистичке терминологије у књижевности и култури*, група аутора. Нови Сад: Академска књига 2011: стр. 374–376.
- PHELAN 2006: Phelan, James. „Narrative Theory 1996–2006. A Narrative.“. Robert Scholes, James Phelan, Robert Kellogg (eds.). *The Nature of Narrative. Fortieth Anniversary Edition*, Oxford University Press 2006, 2–33.
- RADOVIĆ 1989: Radović, Miodrag. „Providencijalna lakoća čitanja“. *Književna kritika*, br. 3 (1989): str. 7–17.
- HERMAN 2004: Herman, David, *Story Logic*, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2004.
- ШМИД 2016: Шмид, Волф. „Догађајност, субјект и контекст“, превод Мирјане Бојанић Ћирковић, *Philologia Mediana*, год. VIII, бр. 8, 2016, 776–786.

Mirjana D. Bojanić Ćirković

CONTEMPORARY THEORIES OF READING

The objective of this paper is to analyze and systematize one of disputable methodological orientations in the science of literature- contemporary theories

of reading. Since this problem in the context of our science of literature, and beyond, has not been the subject of a study that would accurately, clearly and substantially indicate affirmation (time frame), diachronic development and a range of contemporary theories of reading, this study is directed precisely at the mentioned problems. In proportion to the complexity of the topic, this paper points out the specificity of contemporary theories of reading compared to other methodological orientations in the study of literature and their contribution to the methodology of the science of literature.

Key words: theories of reading, contemporary theories of reading, the encoded reader, the empirical reader